

Veelzeggende veranderingen in de marge

Onderzoek naar Chinese ideologie in schoolboeken

Hoe is de ideologie van China veranderd sinds de oprichting van de Volksrepubliek? Nieuwe methoden maken het mogelijk ideologische verschuivingen te bestuderen en te visualiseren. Aan de hand van verhalen over vrouwen, etnische minderheden en zakenmensen in Chinese geschiedenis­schoolboeken geeft Sanne Albers nieuwe inzichten in hoe China naar zichzelf en de wereld kijkt.

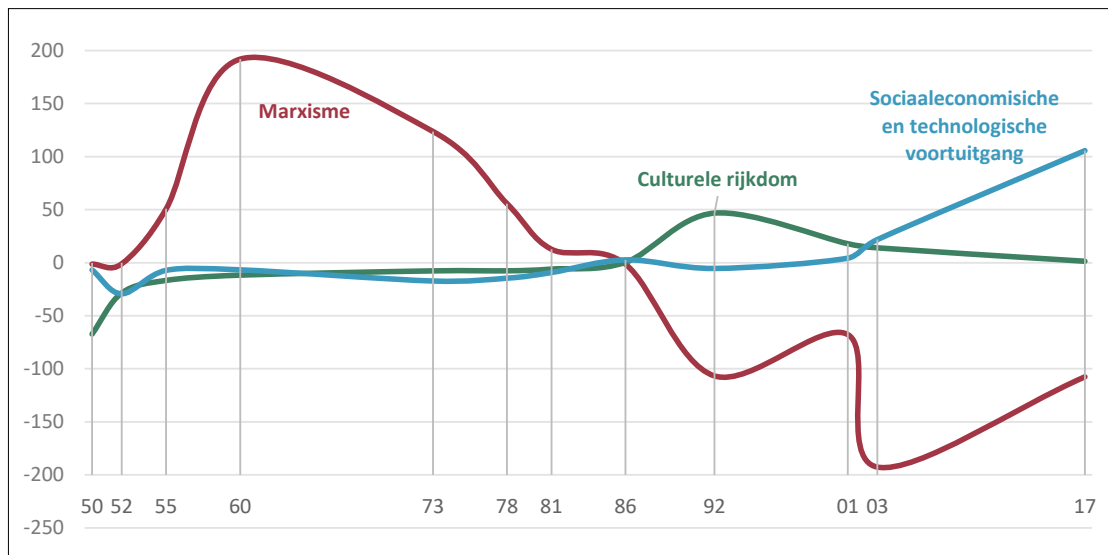
Sanne Albers is docent Aziatische cultuur en maatschappij aan de Hogeschool Rotterdam en promoveerde onlangs aan de Universiteit van Amsterdam op haar onderzoek *De ontleding van het Chinese historische narratief*.

De kranten staan de afgelopen jaren vol met de boodschap dat China een ‘opleving van ideologie’ kent. Het bijbehorende verhaal luidt dat de huidige leider, Xi Jinping, de ‘sterkste leider sinds Mao’, terugkeert naar de marxistische leer. Daarbij zet hij ook het geschiedenisonderwijs in, waarbij de geschiedenis ‘herschreven’ wordt in dienst van de staat.

Als ik mensen over mijn onderzoek naar Chinese schoolboeken vertel, nemen ze onmiddellijk een kritische houding aan. ‘Geschiedenisonderwijs in China is propaganda’ en ‘de waarheid wordt gemanipuleerd om kinderen te hersenspoelen’ zijn veelgehoorde reacties. Nu zal ik de laatste zijn

die ontkent dat geschiedenisonderwijs in China een gevoelige zaak is en dat de staat er alles aan doet om leerlingen de ‘juiste’ morele waarden bij te brengen. Maar de wetenschap kijkt vandaag de dag vaak anders naar ideologie. Het is geen vervorming van de waarheid die weggenomen kan worden, maar meer een noodzakelijke interpretatie van de sociale context. Zonder ideologie kom je nooit van een verzameling historische feiten tot een historisch narratief en elke vorm van taal bevat onvermijdelijk ideologie. In mijn promotie­onderzoek was ik daarom vooral geïnteresseerd in *hoe* de ideologie van China in de afgelopen zeventig jaar veranderd is.

Grafiek 1. Ideologische verschuivingen in Chinese geschiedenisboeken 1949-2017.

Logische keten

Sinds de Communistische Revolutie en de oprichting van de Volksrepubliek in 1949 veranderde de staatsideologie van China in grote lijnen van het revolutionaire maoïsme, via de sociaaleconomische hervormingen van Deng Xiaoping in de jaren 1980, naar wat vandaag de 'Xi Jinping-gedachte' wordt genoemd. China is in die jaren haast onherkenbaar veranderd, maar het unieke aan de Chinese situatie is dat er in ruim zeventig jaar ogenschijnlijk nooit een ideologisch breekpunt is geweest. Alle veranderingen worden gepresenteerd als een logische keten van grootse denkers die elk hun steentje hebben bijgedragen aan de terugkeer van China op het wereldtoneel. Het was deze verandering, van Mao tot Xi, die ik beter wilde begrijpen. En omdat het nationaal historisch narratief continu mee veranderde heb ik de geschiedenisboeken van de onderbouw van de middelbare school die in deze periode gebruikt werden geanalyseerd. Onderzoek naar geschiedenisboeken beperkt zich (door praktische beperkingen) meestal tot het volgen van slechts enkele historische onderwerpen, maar ik wilde grotere patronen in ideologische veranderingen in kaart brengen. Daarom digitaliseerde ik alle 43 schoolboeken uit twaalf series van 1949 tot vandaag met een totale omvang van zo'n 2,3 miljoen Chinese karakters. In enkele seconden kan software uit deze data frequentielijsten produceren van alle woorden die in de boeken gebruikt worden. Maar de meest voorkomende termen zijn niet altijd de meest interessante termen, dus heb ik een formule toegepast die kan berekenen of de variatie in frequentie van een woord toegeschreven kan worden aan toeval of dat deze op een significante verandering duidt. Deze 'keyness'-formule levert een score op, waarbij hoge positieve scores wijzen op termen die significant vaker voorkomen dan je zou verwachten, en negatieve scores op minder vaak dan verwacht.

Uit deze analyse kwamen drie belangrijke ideologische golven naar voren, waarin steeds andere ideologische sleutelwoorden centraal stonden: het marxisme-maoïsme in de jaren 1960 en 1970, patriottisme gebaseerd op culturele rijkdom in de jaren 1990 en vandaag de dag een focus op sociaaleconomische ontwikkeling en technologische vooruitgang. Door middel van 'keyness'-scores kon ik deze golven zelfs met elkaar vergelijken en visueel in kaart brengen, zoals te zien is in grafiek 1.

'Het unieke aan de Chinese situatie is dat er in ruim zeventig jaar ogenschijnlijk nooit een ideologisch breekpunt is geweest'

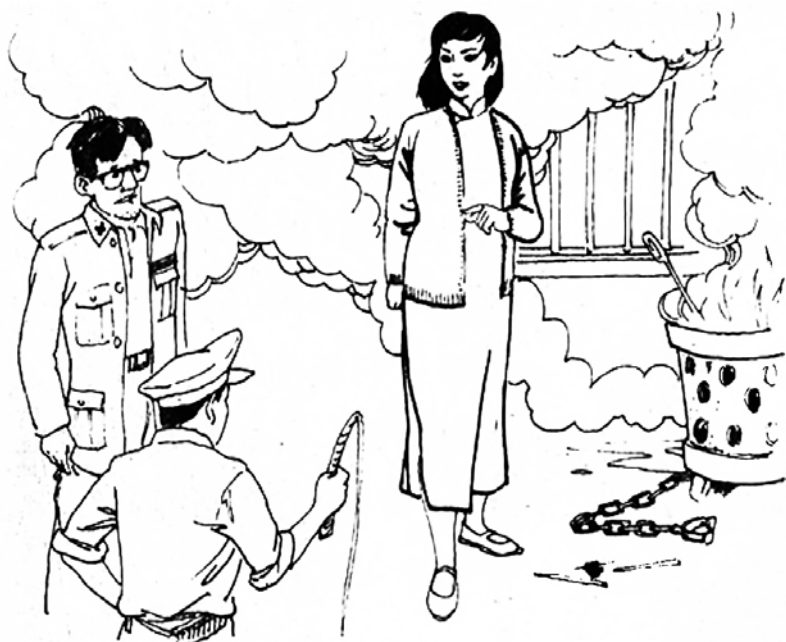
Maar ideologische verschuivingen zijn niet enkel in getallen te vatten, dus volgde ik drie groepen mensen door het hele historische narratief heen: vrouwen, etnische minderheden en zakenmensen. De verschillende rollen die zij binnen de geschiedenis vervullen geven meer duiding aan wat de ideologische veranderingen daadwerkelijk betekenen.

Het volk in opstand

De acht sterkste sleutelwoorden die in de geschiedenisboeken voorkomen zijn allemaal verwant aan het marxisme-maoïsme: klasse, boer, strijd, revolutie, opstand, het volk, landheer en imperium (imperialisme). Dat betekent dat de frequentie van deze termen het meest significant varieert. Ze zijn heel populair in de jaren 1960 en 1970, en veel minder na de hervormingen van Deng Xiaoping in de jaren 1980.

Onder Mao werd de geschiedenis gezien als onderhevig aan de wetten van het historisch materialisme, waarin klassenstrijd de mensheid onvermijdelijk richting het communisme stuwt. Mao legde, veel meer dan bijvoorbeeld Lenin, de

Vrouwen beoefenen ochtendgymnastiek in Shanghai. Foto: Adli Wahid/Unsplash.

Jiang Jie die zich heldhaftig verweert tegen haar martelaars, afbeelding uit een Chinees geschiedenisboek.

nadruk op 'het volk' als de voortstuwende kracht van de geschiedenis doordat het steeds in opstand kwam tegen onderdrukking. Het maoïsme wordt ook omschreven als een zeer gewelddadige ideologie, waarin alleen een permanente revolutie kan voorkomen dat een nieuwe bovenklasse gevormd wordt.

'Het volk' speelt dan ook een belangrijke rol in het historisch narratief van de schoolboeken in de revolutionaire periode. Als opstandelingen zorgen zij ervoor dat corrupte dynastieën ten val gebracht worden. Vooral etnische minderheden spelen een belangrijke rol in dit narratief: hun situatie wordt omschreven als ernstiger dan die van de Han-meerderheid, omdat zij ook op etnische grond onderdrukt werden door de elite. Ze kwamen dan ook terecht in opstand, en met hun heldhaftige strijd wisten ze meerdere malen de heersende machthebbers ernstige schade toe te brengen. Ze worden op heroïsche wijze omschreven, zoals de Hui-minderheid die in kleine aantallen de enorme Qinglegers op afstand wist te houden. Ze waren 'excellente musketiers en schoten met precisie vanuit de bergen op de Qing' (1955, boek 2, p. 103).

Bloedzuigers

Zakenmensen spelen als onderdeel van de kapitalistische klasse voornamelijk de rol van de vijand in de vroege schoolboeken. Ze spannen samen met de grote landheren, vergaren enorme rijkdommen, 'zuigen bloed en tranen van boeren en ambachtslieden weg' en leven extravagante levens.¹ In navolging van Lenin zag ook Mao het imperialisme als hoogste vorm van kapitalisme, dus ook buitenlandse handelaren kwamen er vaak slecht vanaf in de geschiedenisboeken. In hun lust naar macht en rijkdom kwamen buitenlanders als de Portugezen en de Britten naar China om

hun zakken te vullen over de rug van de lokale bevolking. Door samen te spannen met lokale zakenmensen, 'drongen ze het Chinese vasteland binnen'.²

Vrouwen spelen een minder actieve rol in de verhalen van geweld, onderdrukking en revolutie. In plaats daarvan worden ze vaak neergezet als slachtoffers van fysiek en seksueel geweld, zoals het geval is in veel geschiedenisboeken over de hele wereld. Verhalen over Chinese vrouwen die verkracht werden door imperialisten en oorlogsvijanden moeten woede oproepen en nationale gevoelens stimuleren in leerlingen. Gemiddeld gezien gaat een kwart van alle historische omschrijvingen waarin vrouwen voorkomen in de boeken over slachtofferschap. Ze worden soms wel vluchtig genoemd om de schaal van opstanden weer te geven: mannen, vrouwen, oud en jong, allen stonden op tegen de vijand. Er zijn ook enkele verhalen te vinden over vrouwelijke communistische helden, zoals Qiu Jin. Maar hoewel deze verhalen al wel belangrijk waren in propaganda-materialen van de revolutionaire tijd, komen ze pas veel later in grote getalen de geschiedenisboeken in.

Culturele rijkdom en nationale trots

Enkele jaren na de dood van Mao kwam in 1978 Deng Xiaoping aan de macht. Met zijn opendeurpolitiek zette hij een nieuwe koers in, waardoor China zich binnen enkele decennia zou ontpoppen tot economische grootmacht. Ideologisch gezien durfde Deng niet al te ver af te wijken van de Mao-lijn, maar door zich te beroepen op 'economisch pragmatisme' wist hij beladen discussies lange tijd voor zich uit te schuiven. De bom barstte in 1989, met het protest op het Plein van de Hemelse Vrede. Toen vier jaar later Jiang Zemin aan de macht kwam, kon een ideologische herziening niet uitblijven. De kapitalistische klasse moest meer omarmd worden in het verhaal van de natie. Dit moest niet te abrupt gebeuren, want China had van de voormalige Sovjet-Unie geleerd dat een radicale ideologische omslag een riskante zaak was. Maar de verhalen van zakenmensen, minderheden en vrouwen laten zien dat er door het hele historische narratief heen grote veranderingen in gang gezet werden.

In de jaren 1990 krijgen marxistische sleutelwoorden negatieve 'keyness'-waarden. Ze zijn zeker niet weg uit de boeken, maar worden wel duidelijk minder prominent. Geweld en opstand worden steeds gevoeliger zaken: de Chinese Communistische Partij (CCP) wil niet langer als revolutionaire partij bekend staan, maar als een stabiele regerende partij. De geschiedenisboeken worden nationalistischer. Patriottische gevoelens moeten onder andere aangewakkerd worden met verhalen over 'een eeuw van vernedering' waarin China steeds opnieuw aangevallen werd door buiten-

¹ Shanghai People's Press (1973). Onderbouw Chinese geschiedenis, boek 1, p. 192.

² Shanghai People's Press (1973). Onderbouw Chinese geschiedenis, boek 2, p. 21-22.

landse machten. Maar nog veel belangrijker voor de herzieningen van het historisch narratief, blijkt uit mijn onderzoek, zijn de vele positieve verhalen over China's rijke historie door de eeuwen heen die hun intrede doen. Significante sleutelwoorden in de jaren 1990 zijn dan ook voornamelijk gerelateerd aan culturele rijkdom en nationale trots, zoals dans, kalligrafie, antiek en wetenschap. Deze omslag is ook terug te zien in de wijze waarop de drie groepen mensen worden weergegeven.

Rijke diversiteit

Etnische minderheden verliezen hun rol als opstandeling. Waar ze tot de jaren 1970 ruim oververtegenwoordigd waren in dit thema, verdwijnen gewelddadige minderheden halverwege de jaren 1980 volledig uit het historisch narratief. In plaats daarvan komt eerst een nadruk op verhalen over hoe grensgebieden militair, administratief en juridisch één werden met China. Later, in de jaren 1990, komen er steeds meer exotische beschrijvingen van minderheden die de rijke etnische diversiteit van China tonen. Van heldhaftige vechters veranderen minderheden steeds meer in vreedzame Chinese burgers met een diversiteit aan levenswijzen, zang, dans en regionale keukens. Deze beschrijvingen zijn vergezeld van kleurrijke afbeeldingen van bijvoorbeeld minderheden in traditionele kledij. Het is vandaag de dag van groot belang voor Chinese leiders dat de 'multi-etnische staat', en daarmee de geografische grenzen van het land, als vanzelfsprekend gezien worden: etnische minderheden worden zo voorgesteld alsof ze altijd voorbestemd waren om 'één te worden met het moederland'.

Vrouwen symboliseren net als exotische minderheden de rijkdom van China. Verhalen over mooie vrouwen komen in de tijd van Mao nagenoeg niet voor in geschiedenisboeken, maar vanaf de jaren 1990 duiken ze op vele plekken op. Bijvoorbeeld de 'prachtige, liefst rode, patronen' in de jurken van vrouwen tijdens de Tangdynastie.³ Of hoe drie landgoederen ten tijde van de Qingdynastie honderdduizenden zilverstukken uitgaven aan kleding voor hun vrouwen.⁴ Daarnaast verschijnen vele verhalen over mythische schoonheden en betoverende danseressen. Maar ook vrouwelijke revolutionaire helden komen vanaf de jaren 1990 veelvuldig voor in de boeken.

³ People's Education Press (1992). *Onderbouw Chinese geschiedenis*, boek 2, p. 17.

⁴ People's Education Press (1992). *Onderbouw Chinese geschiedenis*, boek 3, p. 2.

'Etnische minderheden worden op heroïsche wijze omschreven, zoals de Hui-minderheid die in kleine aantallen de enorme Qinglegers op afstand wist te houden'

Opofferingen van helden

'Het volk', zoals dat onder het marxistische narratief nog centraal staat, maakt steeds meer plaats voor verhalen over excellente historische individuen die zich met hun heldendaden opgeofferd hebben voor het land. Verhalen over heldinnen zijn daarbij extra krachtig vanwege de symboliek van vrouwen als 'puur' en 'onschuldig'. Als relatieve nieuwkomers op het historische podium konden zij als geen ander het 'nieuwe China' vertegenwoordigen. De positie van vrouwen zelf komt zelden centraal te staan en in plaats daarvan offeren de meeste vrouwelijke helden zich op voor ►

Hu Jintao in het Witte Huis tijdens het presidentschap van George W. Bush in 2006. Op de foto ook de First Lady en de staf van het US-Asia Institute.
Foto: Alec Bohlmanusai, Wikimedia Commons.

hun mannelijke familieleden waarbij ze zelf om het leven komen. Een goed voorbeeld hiervan is te zien op de afbeelding met Jiang Jie. Ze werd gemarteld met bamboestokjes onder haar nagels, maar zei heldhaftig: 'Met marteling zul je de communisten niet klein krijgen. De stokjes zijn van bamboe, maar de wil van de communisten is zo sterk als ijzer en staal.'⁵

Beschrijvingen van zakenmensen maken een grote transformatie door in de post-Maoperiode: van onderdrukkende kapitalisten veranderen ze in handelaren die voorspoed en vooruitgang brengen. Ideologisch liggen handelaren nog wel enigszins gevoelig, dus valt op dat het vooral buitenlandse handelaren zijn die de geschiedenisboeken in komen. Tijdens de Han-, Tang- en Songdynastieën komen zij uit verre oorden als het Arabische en Perzische Rijk, en de voetstappen die zij achterlaten op Chinees grondgebied worden gezien als bevestiging van de grootsheid en rijkdom van China zelf. Dit thema explodeert in de geschiedenisboeken van de jaren 1990 en omvat dan ongeveer 40 procent van alle beschrijvingen waarin zakenmensen voorkomen.

Zeer beperkte invloed

Na Jiang Zemin komt in 2002 Hu Jintao aan de macht. Leiderschap ziet er in China inmiddels heel anders uit dan onder Mao. Hu is een bureaucratisch leider, gekarakteriseerd door 'collectief leiderschap' en 'consensuspolitiek'. De hele wereld is op dat moment al in afwachting van de opkomst van China als nieuwe globale wereldmacht. Velen in het Westen gaan er daarbij van uit (of hopen) dat China in zijn modernisering meer zal integreren in de 'internationale orde'. Hoewel Hu zijn eigen ideologische *catchphrases* had, zoals zijn 'harmonieuze maatschappij', wordt zijn invloed vandaag de dag als zeer beperkt gezien. Hetzelfde geldt voor zijn invloed op het historisch narratief.

Boven: Een Tibetaanse boer met een modern bewateringssysteem, afbeelding uit een Chinees geschiedenisboek. Onder: Nobelprijswinnares Tu Youyou aan het werk in de jaren vijftig. Bron: Historic Collection/Alamy Stock Photo.

De enige boeken die uitkomen onder Hu, in 2003, zijn nog sterk verbonden met het gedachtegoed van Jiang. Daarna duurt het maar liefst tot 2017 voordat er weer een grote herziening van de schoolboeken komt, en dan is Xi Jinping inmiddels aan de macht.

Chinees ideologie wordt weer een *hot topic* onder Xi. De wereld kijkt toe hoe bureaucratisch leiderschap plaatsmaakt voor sterk leiderschap en een 'opleving van het marxisme'. China heeft zoals verwacht zijn economische opmars doorgemaakt, maar in plaats van steeds meer te integreren in de (door het Westen gedomineerde) status quo wordt het land onder Xi steeds assertiever. China komt met alternatieve versies van instituties, handel en internationale samenwerking. In de geschiedenisboeken zie je dat de culturele 'soft power' van de jaren 1990 plaatsmaakt voor een nieuwe nadruk op sociaaleconomische voorspoed en technologische ontwikkeling.

Er komen verhalen over etnische minderheden in relatief achtergestelde grensgebieden die door hun intrede in het socialisme razendsnel ontwikkelen. Met behulp van de CCP komen er scholen, technologie en kansen in gebieden als Tibet en Xinjiang. Plaatjes in de geschiedenisboeken laten zien hoe de ongeletterde Dong met behulp van de partij een schrift ontwikkelen, of Oeigoerse kinderen in een klas, een Tibetaanse boer met een hypermodern bewateringssysteem of een Lahu gezondheidswetenschapper die in een microscoop kijkt. De boodschap is duidelijk: dankzij de CCP zijn China's grensgebieden in staat om mee te gaan in de ontwikkeling van het land.

Geen actieve rol

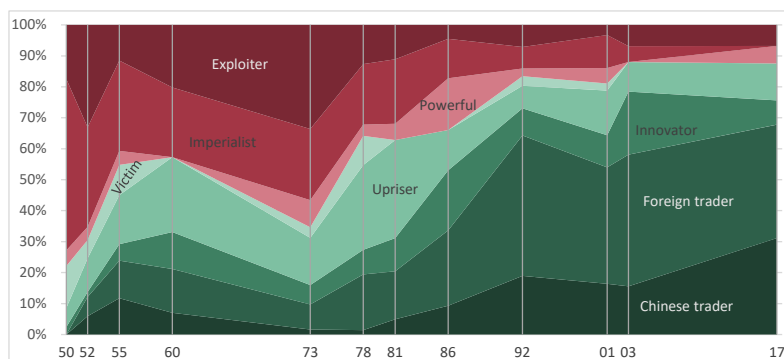
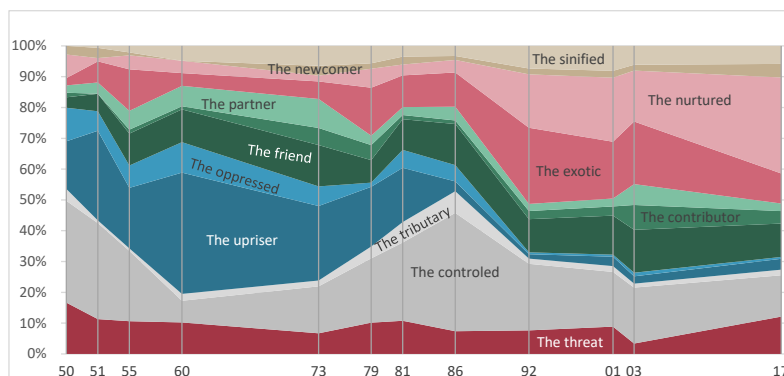
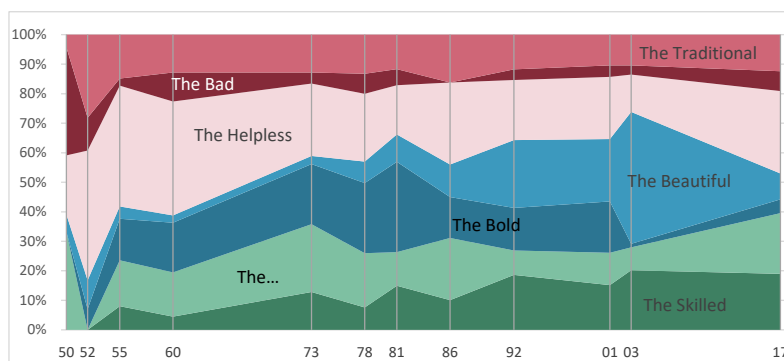
Vrouwen spelen nauwelijks een rol in dit narratief. De hoeveelheid tekst waarin vrouwen voorkomen halveert zelfs ongeveer tussen 1992 en 2017. Er is wel een lichte toename in het aantal verhalen over gendergelijkheid, maar hierin valt op dat vrouwen zelf geen actieve rollen spelen. Sterker nog, de enkele progressieve denkers op het gebied van gendergelijkheid die genoemd worden in de schoolboeken zijn allen man, zoals Kang Youwei

en Li Zhi. De enige vrouwelijke wetenschapper die de boeken gehaald heeft is Tu Youyou, een gerenommeerd onderzoeker naar malaria. Voor zakenmensen wordt innovatie belangrijker. Er verschijnen meer uitgebreide verhalen over bijvoorbeeld de uitvinding van het papiergeld door zakenmensen uit de Songdynastie. Ook is er voor het eerst plaats voor zo iets als trots op ondernemerschap, met korte verhalen in de kantlijn over de oprichting van beroemde Chinese bedrijven. In 2017 duikt ook het verhaal op over de Lin'an naaldenfabriek met 's werelds vroegst bekende merkadvertentie ten tijde van de Songdynastie (960-1276), compleet met een logo van een konijn dat een naald vasthoudt om klanten te helpen de winkel te herinneren. Maar wellicht tegen de verwachting in komen ook zakenmensen steeds minder vaak voor in de boeken en in verhalen over ondernemerschap wordt altijd een belangrijke rol aan de partijstaat toegedicht. Het is dankzij de steun van de partijstaat dat ondernemers konden floreren. En dat brengt me bij wellicht de belangrijkste overkoepelende conclusie van het onderzoek: de rol van 'het volk' is steeds minder actief aan het worden in het Chinese historisch narratief. Waar de geschiedenis in 1949 nog voorgesteld werd als voortgestuwd door opstandige mensen, en er in de jaren 1990 juist meer ruimte kwam voor excellente historische individuen die hun steentje bijdroegen aan het verhaal van China, is het vandaag de dag toch vooral de partijstaat die de hoofdrol vertolkt. De boodschap aan Chinese leerlingen is duidelijk: de partijstaat is China, en zonder zal de huidige bloei van China tot een einde komen.

Complexe werkelijkheid

Het lijkt misschien na dit verhaal zo simpel: terwijl het historisch narratief van China meebeweegt op het ritme van ideologische verschuivingen veranderen exploiterende zakenmensen in vriendelijke handelaren, vrouwelijke slachtoffers van het imperialisme in sierlijke schoonheden, en vechtende minderheden in tevreden en hoogontwikkelde burgers. Maar de werkelijkheid is complexer: de meeste rollen komen continu terug in de schoolboeken. Er waren vroeger al vriendelijke exotische handelaren uit het Perzische Rijk, en vandaag de dag vind je nog steeds her en der een waarschuwende verwijzing naar een exploiterende grote kapitalist. In geen enkel geschiedenisboek is een ideologie ooit zo eenduidig dat er slechts één visie bestaat op een bepaalde bevolkingsgroep. Ideologie is rommelig en vaak zelfs tegenstrijdig. Het zijn dan ook niet de rollen zelf die het meeste inzicht geven in ideologische verandering, maar de verhoudingen waarin zij in het narratief voorkomen.

Door alle paragrafen te verzamelen waarin een bepaalde bevolkingsgroep voorkomt en vervol-

gens te bepalen in welke mate ze in verschillende rollen verschijnen zijn ideologische verschuivingen opnieuw te kwantificeren en visualiseren. In de grafieken 2, 3 en 4 is te zien in welk percentage van de totale tekst een bepaalde bevolkingsgroep voorkomt en in welke rol. In grafiek 3, bijvoorbeeld, zijn duidelijk de veranderende rollen van etnische minderheden te zien zoals hierboven beschreven, van gewelddadige opstandelingen naar exotische en gekoesterde burgers. In het geval van zakenmensen is duidelijk de transitie te zien van negatieve onderdrukkers naar positieve bringers van voorspoed en rijkdom.

Wanneer we aan ideologische veranderingen denken, ligt het misschien voor de hand om te kijken naar revoluties, oorlogen en politiek. Maar dit onderzoek laat zien dat ideologische veranderingen allesomvattend zijn en ook plaatsvinden in de marges van het grote narratief. Onderwijs biedt bij uitstek mogelijkheden om dat ideologisch gedachtegoed te verspreiden, en nieuwe technieken maken het mogelijk om het in bredere zin te bestuderen en te visualiseren. ■

Van boven naar beneden:
Grafiek 2. De verschuivende rollen van vrouwen in Chinese geschiedenisboeken.
Grafiek 3. De rollen van etnische minderheden.
Grafiek 4. De rollen van zakenmensen.